М.Т.АЖНЮК

ПРИСЛІВ"Я ТА СЕНТЕНЦІЇ В "ГАМЛЕТІ" ШЕКСПІРА ТА В ЙОГО УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Ні одна з великих трагедій Шекспіра не зазнала такої сили різних тлумачень, такої великої праці численних її перекладачів, коментаторів, дослідників, як його найгеніальніша трагедія "Гамлет".

І все ж мовно-стилістичні особливості цієї драми, що виділяється серед інших ще й своїм глибоким "лінгвістичним інтересом" [1] не знайшли належного висвітлення в шекспірознавчій літературі.

На Україні "Гамлет" був вперше проаналізований основоположником наукової шекспіріани І.Франком в передмові до Кулішевого перекладу цієї трагедії [2]. З того часу написано чимало шекспірознавчих праць. Одначе в нас майже нема праць, що давали б глибокий аналіз відтворення в українських перекладах мовно-стилістичних особливостей цього твору, тих засобів, через які розкривається його естетична категорія. Спробу детально проаналізувати мову перекладів П.Куліша в рукописі та після редакцій І.Франка зробив Ярослав Гординський [3], але ж відтоді тільки "Гамлет" Шекспіра перекладений декілька разів, а теорія перекладу розвинулась в науку. Не випадково відомий український перекладач і критик Г.Кочур [4] наголошує на потребі поглибленого вивчення творчості Шекспіра.

В статті спробуємо проаналізувати способи відтворення в

---

1 B.I.Evans, The Language of Shakespeare's Plays, L., 1952, p.96.
2 І.Франко, "Гамлет" Шекспіра, Твори, т.18, К., 1955, стор.309–322.
3 Я.Гординський, Кулішеві переклади драм Шекспіра, Записки Наукового т-ва ім.Шевченка, т.СХІУШ, Львів, 1928, стор.55–164.
4 Г.Кочур, Шекспир на Украине, в кн.: Мастерство перевода 1966, М., 1968, стр.59.

українських перекладах тільки одного з численних мовно-стилістичних засобів, так ефективно використаних Шекспіром, зокрема для мовної характеристики персонажів, а саме прислів"їв та сентенцій.

В час, коли писав Шекспір, любили прислів"я та приказку,[5] але драматург наділяв ними тільки окремих персонажів, Саме прислів"я та сентенції, як і інші засоби вираження конкретної, часто зв"язаної з досить непривабливими сферами життя, образності мови Гамлета, допомагають побачити в ньому не тільки вченого з розумом філософа, критика мистецтва, драми і навіть мови, а в першу чергу людину близьку до народу, "гуманіста-мислителя в одязі Датського принца, що дивиться на життя відкритими очима"[6].

Прислів"я та приказки, ці гранично прості й досконалі згустки народного досвіду в словах - не тільки ознака стилю письменника. Це в першу чергу яскрава національна ознака мови і тому при перекладі їх "можлива,- як говорить А.В.Федоров,- певна аналогія з перекладом слів, що означають специфічні реалії"[7].

Відтворення прислів"їв засобами іншої мови - справа важлива і нелегка, тим більше, якщо ці "коштовні перлини" вийшли з-під різця такого майстра слова і фрази, яким був Шекспір.І все ж на протязі більше ніж століття українські перекладачі знаходили дуже ефективні спроби відтворення предметно-образного значення слів оригіналу, характеру прислів"їв, їх афористичності, поетичності, підсиленої втручанням автора оригіналу.

---

5 K.Lever, Proverbs and Sententiae in the Plays of Shakespeare, 1938, p.74.

6 М.М.Морозов, Избранные статьи и переводы, М.,1954, стр.212.

7 А.В.Федоров, Основы общей теории перевода, М., 1968, стр.199.

Трапляється, що одному англійському прислів"ю відповідає цілий синонімічний ряд наявних в українській мові прислів"їв різного ступеня мотивації та співпадання образності і розходження граматичних структур. Англійському "While the grass grows, the horse(steed)starves" могли б відповідати такі українські прислів"я:

Поки сонце зійде, роса очі виїсть;Поки трава зросте, кобила здохне з голоду: Поки трава підросте, шкапа здохнуть може ; Поки бабуся спече книші, в дідуся не буде душі ; На Миколи та й ніколи ; Чекай собочко, здохне конячка, матимеш м"ясо.

Гамлет вживає тільки частину цього прислів"я, коли королівський підлиза Розенкранц каже, що король оголосив його, Гамлета, спадкоємцем датського престолу. Продовжувати немає потреби,співрозмовник не може не знати цього старого прислів"я.

Ay,sir,but "While the grass grows"-
The proverb is something musty.
/ 890 /[8]

Чому ж український перекладач не скористався таким близьким для всіх українців прислів"ям "Поки сонце зійде..."? Чому і П.Куліш, і В.Вер, і Г.Кочур перекладають його як "Поки трава росте /зросте, підросте/"...?

При відборі прислів"я із синонімічного ряду врахували його стильове навантаження, співпадання образності й вибрали еквівалент. Ось переклад Г.Кочура:" Воно-то так,пане, тільки "Поки трава підросте..." І прислів"я це вже давно цвіллю взялось/ стор. 435/"[9].Українське прислів"я "Поки сонце зійде..." ще не втратило

8 Англійський текст подається за кн.:

9 Переклад Г.Кочура за книгою Уільям Шекспір, Твори в трьох томах, т.2, К., 1964.

своєї поетичної образності, то й не могло б воно замінити англійське, що як каже сам Гамлет "вже цвіллю взялось".

Подібний еквівалентний переклад прислів"я "A double blessing is a double grace" в двох останніх українських перекладах, хоч відтворення форми тут дещо різне:

В.Вер: Благословення двічі - щастя двічі /стор.258/[10].

Г.Кочур: . . . . . .подвійне

Благословення, й благодать подвійна /стор.349/.

Словесний та звуковий повтор / в оригіналі обходиться без рими, в перекладі В.Вера - вона чітко виявлена. Переклад Кочура відтворює звуковий та словесний повтор дуже близько до оригіналу.

Хоч в українській мові немає прямого відповідника англійському "galled jade winces, our withers are unwrung" друга частина якого ввійшла в словниковий склад англійської мови як фразеологізм [11], його перекладали досить близько:

П.Куліш: Хай обідрана шкапа брикається,

наші крижі не натерті. /стор. 85 /[12].

В.Вер: Хай шкапа брикає, коли в неї сідно; наші загривки не натерті . /стор. 314 /.

Г.Кочур : Нехай шкапа брикається, коли шию натерла, в нас потилиця не чухається. /стор.429/.

Якщо в перших двох перекладах підтекст англійського прислів"я не розкритий, то в перекладі Г.Кочура вчувається, як і в оригіналі, явне іронізування Гамлета над тою стурбованістю, яку

---

10 Переклад В.Вера за кн.: В.Шекспір, Вибрані твори, т. 2., К., 1950.

11 Л.П.Смит, Фразеология английского языка, М., 1959, стр.125.

12 Переклад П.Куліша за кн.:Гамлет, Принц Датский, Львів, 1899.

викликає в короля-злочинця розвиток вистави на сцені. Цьому сприяє головним чином вдалий добір лексичних варіантів, зокрема звороту " в нас потилиця не чухається", дуже близько до "й за вухом не свербить", тобто "зовсім не турбує".

Взяті з усної народної творчості, без зміни, традиційні прислів"я рідко вживаються в "Гамлеті", та й то вони або вкорочуються, як згадане вище " While the grass grows...", або майстерно вплітаються в тканину мови персонажів. А тимчасом власне з цієї трагедії походить чи не найбільше прислів"їв, що нині широко використовуються в англійській мові. To be,or not to be:that is the question;Brevity is the soul of wit;The rest is Silence;Frailty,thy name is woman;Thus conscience does make cowards of us all;Someting is rotten in the state of Denmark.

За своїм походженням - це сентенції, в основному яких автор поклав або вже існуючі на той час прислів"я, або, відтворюючи їх найхарактерніші риси, створив свої прислів"я.

Англійське прислів"я, що існувало в двох варіантах: "A gift is valued for the mind of the giver","Gifts are not to be measured by the worth,but by the will" звучало цілком по-новому:поетично,зворушливо просто й вагомо в устах прекрасної і ніжної шекспірової Офелії в її докорі Гамлетові:

Take this away;for to the noble mind

Rich gifts wax poor,when givers prove unkind.(886).

Утворена з прислів"я, ця сентенція вже з-під пера Шекспіра входить в широкий народний вжиток і знову стає прислів"ям. Українською мовою звучать ці рядки так само просто і разом з тим художньо досконало, як і по-англійськи:

Але втрачають і дари принаду,
Як той, хто дав їх, дивиться нерадо./Г.Кочур/.

В "Гамлеті" немало сентенцій, але їх структурно-семантичні характеристики в мові різних персонажів далеко не однакові. Те, що саме Гамлетові сентенції / To be, or not to be...; The rest is silence) як і величезна кількість словосполучень / To out-Herod Herod, to do yoman service, to be hoist with one's own petard) набули найбільшої популярності, свідчить, що широким верствам народних мас мова Гамлета була найближчою.

Ховаючись від власного сумління та усвідомлення майбутньої розправи за злочини, Клавдій воліє висловлюватись сентенційно, оперуючи тяжкодумними, наперед розрахованими образами. Так, замість прислів"я "Misfortunes never come single"/ Біда не одна ходить/ [13] Король говорить:

When sorrows come, they come not single spies,
But in battalions (897).

Другий варіант цього прислів"я " One woe doeth tread upon anoter's heel"(900) вживає Гертруда, мова якої здебільшого позбавлена оригінальності, а поміркована красивість та емоційна нейтральність її образів добре гармонує з моральною байдужістю королеви.

Майже всі монологи Гамлет., написані білим віршем, закінчуються двома римованими рядками, що служать коротким підсумком сказаному. Вони відіграють тут роль, подібну до епіграмічних рядків в сонетах, і часто містять в собі сентенції. Практика українського перекладу показує, що цю епіграмічність можна, а отже й

---

13 К.Т.Баранцев, Англо-український фразеологічний словник, К., 1969, стор. 315.

треба відтворити засобами іншої мови. Ось як при збереженні образності відтворюється в різних перекладах афористичність таких сентенцій без порушення рими:

Foul deeds will rise

Though all the earth o'erwhelm them to men's eyes (874).

Ю.Федькович: Лукавий твір

Й крізь землю ся проколюєть надвір/стор.23/[14].

В.Вер: Хоча б із надр гірських

На суд людський, на світло вийде гріх/стор.256/.

Г.Кочур: Хоч злочин сховать і в прірві,

Та людське око їх і звідти вирве /стор.346/.

Ю.Федькович надавав перевагу римованим сентенціям, і навіть там, де в оригіналі вони були не римовані, намагався перекласти так,щоб вони звучали якомога ближче до народних прислів'їв, зокрема в його гуцульському діалекті. Ось кілька прикладів:

-it is a custom

More honoured in the breach than in observance (876).

Ю.Федькович: Я думаю, що цей звичай нехати,

То краще було би, як'го тримати./стор.29/.

В перекладі М.Старицького римовані рядки оригіналу замінені не римованими, і на цьому афористичність їх багато тратить:

But I have that within which passeth show,

These but the trappings and the suits of woe. (873).

М.Старицький: Але ж те, що я на серці маю,

Не здавання, а істота щира;

Воно більш за всі оздоби туги. /стор.19 /[15].

---

14 Переклад за кн.: Писання Осипа Юрія Федьковича, Львів,1902, т.3, ч.2.

15 Переклад за кн.: Гамлет,принц Датський, К., 1882.

П.Куліш тем не завжди відтворює риму епіграмічних рядків, але в тих випадках, де сентенція своїм узагальненим судженням дуже близька до народного прислів"я, рима зберігається:

My words fly up, my thoughts remain below:
Words without thoughts never to heven go.(&92).

П.Куліш: Слова летять угору, думи долі,
Без дум словам в раю не бути ніколи./стор.94/.

Таке відтворення структурно-семантичних особливостей сентенцій можна і нині без всяких застережень і скидок на давність вважати цілком адекватним, як і в найновішому перекладі Г.Кочура:

Слова угору, думка вниз їх тягне,
Без думки слово неба не досягне./стор.442/.

Перекладені сентенції, як і прислів"я збагачують мову перекладу, якщо він по-справжньому художній. Сентенції не мають готових відповідників. Створені окремими авторами, вони по-різному відтворюються в різних перекладах, і в одному з них можуть твердо ввійти в широкий вжиток носіїв даної мови. Так сталося із сентенцією Гамлета "Frailty, thy name is woman" в російському перекладі Полевого /1837 р./: "О женщины, ничтожество вам имя", хоч цей переклад, як вважає М.М.Морозов не зовсім вдалий, бо в ньому втрачена "алегорична фігура, що уособлює нестійкість і носить ім"я "Жінка" [16].

В більшості українських перекладів алегоричність образу цієї сентенції відтворена, хоч і словесне втілення його має різні варіанти:

---

16 М.М.Морозов, Избранные статьи и переводы, М., 1954, стр.179.

Ю.Федькович: О слабодушносте, наймення ти -жінка!/стор.I7/.

П.Куліш : О слабосте, ім"я твоє, жіноцтво !/стор.I6 /.

В.Вер : О тлінносте, твоє наймення-жінка!/стор.25I/.

Г.Кочур : Несталосте, твоє імення-жінка ! /стор.339 /.

Переклад Бургардта "Нікчемність - назва вам, усі жінки"/стор.44/[I7] хоч і бездоганно звучить по-українськи, не відтворює, як і згаданий вище переклад Полевого, алегоричності образу.

Є випадки, коли заміна предметно-образного значення слова та форми сентенції допомагає краще зберегти її афористичність, яка може бути втрачена при калькуванні. Наприклад, "A knavish speech sleeps in a foolish ear" звучить як народне прислів"я в перекладі Ю.Федьковича "Пусті вуха не до слуху" /стор.II6/ та Г.Кочура "Дурна голова не дбає за мудрі слова" /стор.458/, але не говорить нам майже нічого в "точному" перекладі В.Вера " Хитра мова спить в дурному вусі" /стор.335/.

Отже прислів"я та сентенції в українських перекладах "Гамлета" передаються подібними, але не тотожними способами. Перші відтворюються еквівалентами з повним або неповним співпаданням образності та аналогами. Переклад других, що не мають готових відповідників, спрямовується на відтворення афористичності й образності. Спостерігається теж намагання зберегти ті мовні засоби, що розкривають їх.

Аналіз українських перекладів, зокрема способів відтворення прислів"їв та сентенцій в мові персонажів трагедії "Гамлета", показує теж, що якість перекладу залежить великою мірою від таланту перекладача, художника слова, що вміє відчути прекрасне і виразити його безпосередньо, щиро, зберігаючи єдність змісту і форми.

I7 Переклад Бургардта за кн.: Західно-європейська література, Вид-во "Радянська школа", К.-Х., I937.